

Steekspel

nummer 5

Op het
Haarlems zand

1. Haarlemse steen

In Haarlem bevindt zich een merkwaardige gevelsteen. In Nu is een gevelsteen in Haarlem op zich geen zeldzaamheid. In de binnenstad zijn ruim honderd gevels met dergelijke stenen versierd. Op sommige staat een tekst, op andere een wapen of symbolische voorstelling. Wij richten ons slechts op één specifieke steen. En dat is de steen waarop het verhaal van de Rogstekers is uitgebeeld.

De gevelsteen met de Rogstekers bevindt zich in een buitengevel van het Frans Hals museum. Het metselwerk van deze gevel ziet modern uit. Bij een eerste aanblik realiseert u zich meteen: deze steen komt waarschijnlijk van een ander pand uit de stad. Maar waar komt die vandaan?

We nemen contact op met Peter van Graafeiland. Hij is (mede)auteur van het boek *Gevelstenen van Haarlem*. Ook is hij in 2003 betrokken geweest bij het restaureren en herplaatsen van een aantal gevelstenen waaronder die van de Rogstekers. Deze zat voor die tijd letterlijk verstopt in een muurtje op een binnenplaats van het museum. Doel was de stenen opnieuw in het straatbeeld te brengen zodat mensen ze weer konden zien.

gevelsteen (2017)

Als we de steen bekijken valt op dat deze voorstelling erg lijkt op de prent van Claes Janszoon Visscher. Maar dan in steen gehouwen, in een primitieve vorm. De figuren zijn in opvallende kleuren uitgevoerd. Meest opvallend is de *piekenier* op de voorgrond. Hij draagt een forse baard en is in een beschermend vest (kolder) gekleed. Met een lange

In SteekSpel zijn we op zoek naar de herkomst van het verhaal over de Rogstekers. Hoe is dit verhaal in de wereld gekomen? Zit er een kern van waarheid in? Wat is waar en wat is verzonnen?

De komende *twee nummers* gaan over de connectie met **Haarlem**.

1. Een gevelsteen met de Rogstekers.
2. Het Haarlems verhaal over deze steen.
3. De prent van Visscher door Pieter Biesboer bekeken. En daarna:
4. 'Extra kennis' die ons in de *volgende aflevering* gaat helpen.
5. Tot slot een hommage aan Jacques Verstraelen.

lans steekt hij naar de rog. De rog is in artistiek opzicht erg geslaagd. De steenhouwer heeft een natuurgetrouwe beeltenis gemaakt.

Achter de doortastende piekenier bevindt zich een tweede man die met zijn linkerarm een ietwat weifelend gebaar maakt. Mogelijk staat hij in relatie tot de vrouw die half achter een boom verscholen gaat. Zij draagt een lange jurk met opvallend décolleté, hoewel dit laatste het gevolg kan zijn van de gekozen beschildering.

gevelsteen (1961)

Iets naar de achtergrond staat nog een figuur met de gedaante van een vrouw. Ze draagt een rode bloes en een lange blauwe rok. Met haar rechterhand houdt ze een voorwerp omhoog. Het zou zomaar een borstel kunnen zijn. Hoe de vork in de steel zit, zien we als we de prent van Visscher erbij halen. Het blijkt dan geen vrouw met

een borstel, maar een *pastoor* met een wijwaterkwast. Hij wil zo het gevaar van het (duivelse) monster bezweren en de Weertenaren tegen onheil beschermen. Op de steen is zijn priestergewaad met een strak zittende gordel ingesnoerd. Zijn taille wordt extra geaccentueerd door het kleurcontrast van de bloes en de rok. De suggestie dat het om een vrouw gaat ligt voor de hand, maar het is toch echt een pastoor.

We zullen ook de elementen op de achtergrond langslopen. De *voerman* met paard en kar is een essentieel onderdeel van het verhaal. We zagen hem op de prent uit Antwerpen (in SteekSpel nr.3), maar hij ontbreekt bij Visscher. Dan de *molen*. Een standerdmolen met stiepen (funderingsblokken) met naar links vermoedelijk een ladder. Er staat een *molenaar* in het trapgat, maar op de steen is hij nauwelijks te onderscheiden omdat hij in dezelfde kleur als de molen is uitgevoerd. Op de dubieuze rol van de molenaar zijn we in SteekSpel nr.1 ingegaan. In de verte twee torens, een kerk en wat andere bebouwing. In het verhaal zijn dit de contouren van Weert. Tot slot zien we door het veld nog een figuur lopen. Wellicht is dit de *koster* die van mijnheer pastoor het wijwater moet halen.

2. Haarlems verhaal

De steen is in de 19e eeuw door meerdere auteurs beschreven. Hij bevond zich op het adres *Lange Vlamingstraat 13* in een wijk met smalle straten en relatief kleine panden. Dit adres is in ieder geval één aanknopingspunt. We zullen zien of we er nog meer kunnen vinden.

a. De vroegste vermelding van de gevelsteen is bij **Jan ter Gouw**.¹ Hij schrijft in 1873 dat in de Vlamingstraat een aardig bewerkte steen is te zien waarop de geschiedenis van *De Roggestekers van Weert* is afgebeeld (zie pag. 4).

In 2003 heeft men bewust gekozen voor het beschilderen van de gevelsteen. Mogelijk was hij vroeger ook beschilderd. Hiervoor zijn verschillende redenen te bedenken. 1. Eigenaren laten hun steen graag zien. 2. Het is handig ter herkenning van een pand (zeker in een tijd zonder huisnummers). 3. De steen bevat zoveel details dat deze pas tot hun recht komen als zij van kleuren zijn voorzien.

Peter komt zelf met nog een aardig detail. Toen ze de steen in 2003 verplaatsten, zagen ze op de achterkant aan twee zijden een beitelrand. Verder was geen bewerking te zien. Dit betekent vrijwel zeker dat de steen oorspronkelijk in een groter formaat was gezaagd. Hij is op verzoek verkleind. Vervolgens heeft de steenhouwer op de voorkant langs de hele omtrek een nieuwe rand gebeiteld. De nog aanwezige beitelrand aan de achterkant (op één korte en één lange zijde) heeft hij onbenut gelaten.

De steen zit in de gevel van het voormalig gildehuis van de *lakenbereiders*. Een nieuw aanknopingspunt. We zullen straks uitvoerig ingaan op de **textielnijverheid in Haarlem**.

Toch houden we een kleine slag om de arm wat betreft de directe koppeling tussen het gildehuis van de lakenbereiders en het huis met de gevelsteen van de Roggestekers. Ze lagen in ieder geval beide in de Vlamingstraat.

De Roggestekers

Jan ter Gouw (1873) brengt de ‘Haarlemse versie’ van het volksverhaal als volgt:

‘In de oeroude tijd ging een visser met een kar beladen met vis door de heide bij Weert. Een rog viel van het voertuig en bleef in het zand liggen. Een poorter van Weert kwam daar voorbij, zag het dier, en meende dat het op zijn minst de boze geest was. Hij keerde meteen terug tot de achtbare vaders, die in de vrome stad Weert in de raadszaal vergaderd zaten. Hij meldde hen wat voor hels gedrocht schuifelend naar hun muren kroop. Onmiddellijk werd de alarmklok geluid en de samengelopen poorters gemeld wat voor monster men moest gaan bestrijden. Met hellebaard en handboog gewapend trokken velen uit en bereikten spoedig de onheilsplek, waar in de aanblik van het ondier menig koen strijder het hart ineenkromp. Toen de een na de ander terugdeinsde kwam uit de achterste rijen een poorter van Goes naar voren, die beter bekend was met de zeebewoners ichthyologie dan de overige. Hij herkende het veronderstelde gedrocht meteen als een pelgrim uit het gebied van Neptunus, bemachtigde het zonder veel strijd, en vermaakte zich behoorlijk over de onnozelheid van de eerbare burgers van Weert.’²

Jan ter Gouw

Als bron voor het verhaal verwijst ter Gouw naar het gedicht van Jan Hezenmans* (1870). Logisch, want een ander geschreven verhaal over de Rogstekers is er op dat moment niet. De invloed van de plot van Hezenmans is goed merkbaar. In tegenstelling tot de 17e-eeuwse prenten ontbreekt bij hem de pastoor met zijn wijwater. Daarnaast verschijnt op het eind een inwoner uit Goes die het misverstand doorprikt. Een vinding van Hezenmans die behalve in de ‘Haarlemse versie’ bij andere auteurs niet zal terugkeren.

b. Een tweede beschrijving uit 1894 is van **Gerrit van Arkel**.¹⁰ Hij vermeldt dat het om de ‘bekende voorstelling’ van de *roggestekers van Weert* gaat. Mogelijk baseert hij zich op ter Gouw en/of het gedicht van Jan Hezenmans. Ook hij heeft waarschijnlijk geen 17e-eeuwse prent over de Rogstekers gezien. Anders had hij in de figuur die ‘op den tweeden grond staat’ vast geen vrouw maar onze pastoor herkend.

Naast de beschrijving heeft hij een tekening gemaakt. Nu blijkt dat hij ook het verhaal niet echt kende. We zien dat de rog *in het water* zwemt en de piekenier vanaf de kant toesteekt. De kern van het verhaal over de Rogstekers is juist dat een rog per ongeluk in het binnenland wordt verloren en op de grond belandt. Het steekspel speelt zich af op het zand, en niet in het water!

Roggestekers van Weert, G. van Arkel (1894)

Meer tekens

Er is één gevelsteen van de Rogstekers bewaard gebleven. Vroeger waren er in Haarlem meer tekens die naar de Rogstekers of naar Weert verwezen. Een korte opsomming:

1. uithangbord met de Roggestekers van Weert in de Grote Houtstraat ³
2. uithangteken de *Roggesteckers van Waerd* in de Kleine Houtstraat ⁴
3. eenzelfde uithangteken kwam voor in de Vlamingstraat ⁵
4. een huis in de Damstraat waar *de stad Weert* uithing.⁶

Wellicht gaat het bij 1. en 2. om hetzelfde uithangteken. Mogelijk is het uithangteken bij 3. onze gevelsteen. Het huis bij 4. was van *Dirck van Heuvel* (c.1536-1617). Hij was gehuwd met Caterina de Bruyne. Zij waren afkomstig uit Weert en gereformeerd. In 1573 trokken ze naar Goch, en vervolgens in 1579 naar Haarlem. Ook andere leden van de familie van (den) Heuvel uit Weert vestigden zich in Haarlem en Amsterdam en werden net zoals Dirck steenrijk in de textielhandel. Dirck bezat meerdere huizen in de stad. Het huis in de Damstraat waar *de stad Weert* uithing had hij minstens sinds 1584 in eigendom. Zijn erfgenamen verkochten het in 1618 voor 6800 gulden aan Jacob Smuyser (ook uit Weert). Een aanzienlijk bedrag.

Het gilدهuis van de lakenbereiders lag in de Vlamingstraat. Het werd vanouds het *Slyp-huis* genoemd. De vind

c. Een derde beschrijving is van **Johan van der Steur**.¹¹ Hij geeft in 1907 een korte zakelijke omschrijving van de gevel. Belangrijk voor ons is dat hij de gevel(steen) dateert op het begin van de 17e eeuw. Dat doet hij trouwens met vrijwel alle panden die in deze wijk zijn gebouwd.

Verder volgt hij grotendeels de uitleg van Van Arkel. Het gaat om een 'landschap met water' en enige mannen waarvan twee met lansen naar een rog steken. Het geheel is een voorstelling van *De roggstekers van Weert* (cfr. het 'spreukje' bij ter Gouw).

Wat heeft de screening van de literatuur ons opgeleverd? In ieder geval drie punten:

droogscheerdersschaar

(keurmeesters) van het lakenbereidersgilde werkten vanuit een kamer in dit huis. Nog in 1765 hing hier *de Schaar* van de droogscheerders uit.^{7,8} De naam *Slyp-huis* zou kunnen betekenen dat de droogscheerders hier terecht konden om hun scharen te slijpen.

Het is de vraag of op dit slijphuis ook de gevelsteen van de Rogstekers zat. In ieder geval werd in 1679 een pand in de Vlamingstraat genaamd *de Rochsteecker* door de erfgenamen van Jan en Beatrice Visschers voor 1070 gulden verkocht aan Abraham en Pieter Verhamme.^{*,9} Het huis werd door twee partijen bewoond. Het zou kunnen dat één partij het lakenbereidersgilde was, en dat een tweede partij een ander deel van het huis huurde.

Samengevat. Ter Gouw (1873) stelde dat in het gilدهuis van de lakenbereiders (het *Slyp-huis*) een gevelsteen van de Rogstekers was te zien. Als dit zo is, zijn voor dit pand een tijdlang twee namen tegelijk gebruikt. Uit andere gegevens zal moeten blijken of met het *Slyp-huis* en de *Rochsteecker* werkelijk een en hetzelfde pand is bedoeld.

1. het huis met de gevelsteen in de Vlamingstraat staat kennelijk in relatie tot de lakenbereiding;
2. dit pand is net als een groot deel van de wijk gebouwd in het begin van de 17e eeuw;
3. er zijn in Haarlem nog andere uithangtekens geweest die naar de Rogstekers en/of Weert verwijzen.

Daarnaast heeft u kunnen zien dat de steen op de prent van Visscher lijkt. De prent hebben we in eerdere afleveringen uitvoerig besproken. Het wordt tijd dat we hem door een Haarlemse bril bekijken. Kenner bij uitstek van de 17e-eeuwse schilder- en prentkunst in Haarlem is Pieter Biesboer. Hij was jarenlang conservator van het Frans Hals museum.

3. Een Hollandse bril

Wat Pieter bij deze prent meteen opvalt is de *kleding*. Mensen kleedden zich in die tijd heel bewust naar de stand waartoe ze behoorden. De mensen op deze afbeelding dragen allemaal andere kleding, en komen dus uit verschillende *sociale klassen*. In het verhaal met de rog gebeurt het volgende. Iedereen wordt gemobiliseerd. Iedereen doet mee. Maar ze komen allemaal bedrogen uit.

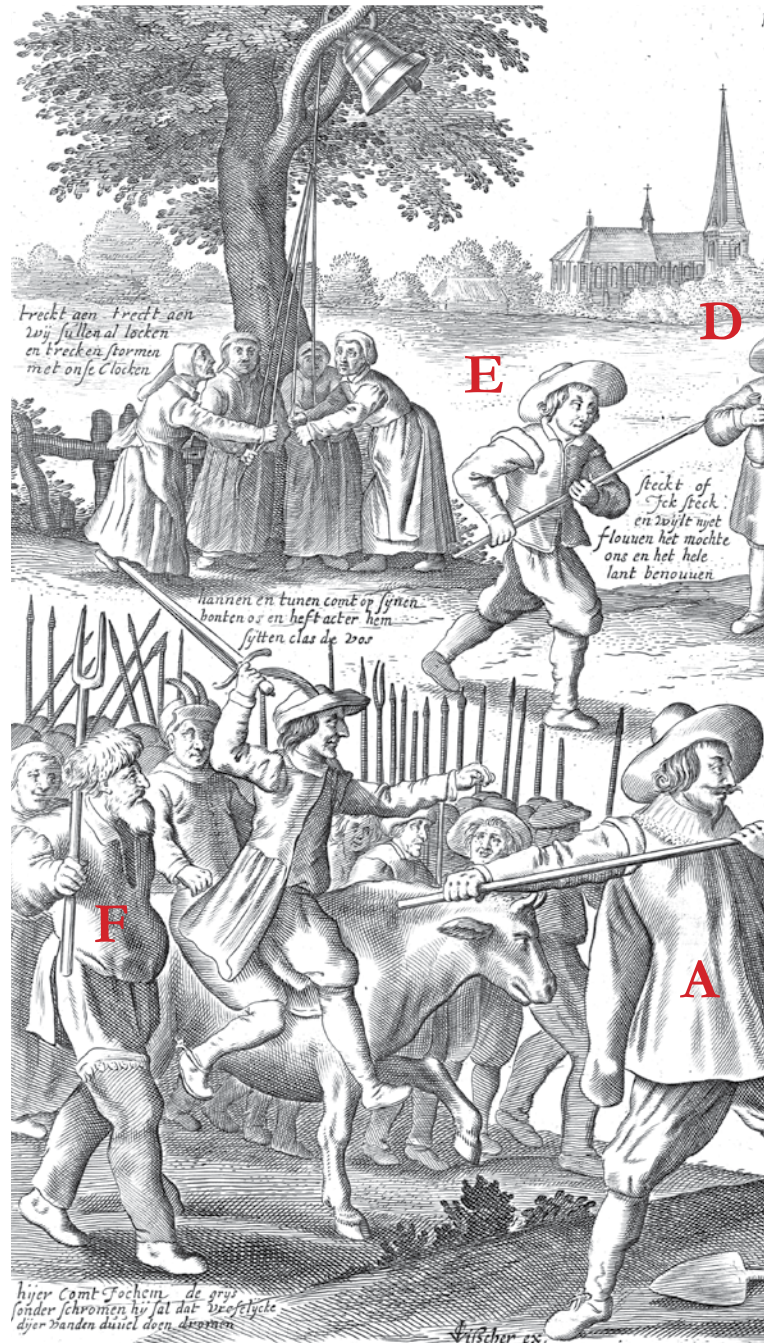
De *piekenier* (A) ziet uit als een *officier van een schutterij* op een werk van Frans Hals. Hij draagt een vilten herenhoed met hoge bol, en een halskraag afgezet met kant. Verder geen tierelantijnen, maar van dit gezelschap ziet hij het voornaamst uit. Hij representeert de hogere klasse.

De *kanonnier* (B) heeft het voorkomen van een *doopsgezinde ambachtsman*. Sobere kleding met een eenvoudig kraagje. Dat geldt ook voor zijn vrouw. Ook zij geeft met een eenvoudige linnen muts, kraagje en manchetten blijk van haar doopsgezinde achtergrond.

De kleding van de meeste andere gewapende mannen getuigt van een eenvoudig bestaan op het platteland. En van hun jonge leeftijd. Met hun kort jak, jagershoed en haardracht lijken ze als ongetrouwde mannen door het leven te gaan. Ze worden dus eerder door hun moeder dan door hun echtgenotes van de strijd weerhouden. Zelfs de pastoor (C) en koster (D) tonen jong. De jeugdigheid komt het meest tot uitdrukking bij de jongen (E) met zijn korte speer. Zo te zien is hij van goede komaf. Met zijn hoed en keurige linnen hemd kan hij doorgaan voor een scholier die de Latijnse school bezoekt.

Ook *Jochem de grijs* (F) meldt zich voor de strijd. En ook zijn kleding is interessant. Hij draagt een typische *Hollandse vissersmuts*. De bies op zijn broek suggereert dat hij *vaadlaarzen* draagt. Gewapend met een vork met twee tanden zal hij 'niet schromen om dat dier van de duvel te doen dromen'. Bijzonder dat ook hij zich laat foppen. Als visser zou hij toch beter moeten weten...

In SteekSpel nr.4 (pag. 3) hebben wij gemeld dat zeker vijf mannen op elegante wijze een zelfde soort breedgerande *hoed* dragen. Als een uniform teken van kornuiten onder elkaar (pag. 12). Een ander kledingstuk dat ook door een

vijftal mannen wordt gedragen valt minder op. Het gaat om de platte schouderkleppen (of vlakke *bragoenen*) die om de armgaten van hun wambuis zijn te zien. Ze maken de schouders iets breder. Het kan een routine van de tekenaar zijn. Gedachteloos neergezet. Maar stel dat hij het opzettelijk zo heeft getekend? En dat dat ook geldt voor hun kniebroek en kousen? Dan zou hij niet alleen met de hoeden, maar ook met andere kledingstukken de onderlinge band en uniformiteit van de mannen hebben kunnen benadrukken. Als in een soort *schutterij* met officieren en manschappen.

hou' mannen al met een laet het volck Comen op de been
heet leent bít mājhers dije peel want weet maquaert tongerlo en
alle dije geluchten Comen op dije been om dijt Vrselycke
dijer te verstoren het het stent en nús en geen ooren het
spout Vijer al quánt Vjitter hellen Veel Vrselycker
als men kan vertellen

Iyeu Jorde Wylt toch
Der synnen het Vrselycke
dijer is niet omte
Verwinnen

Rogstekers van Weert, C.J. Visscher (c. 1610-35)

Tot slot nog iets over de lange mouwen van de piekenier (Pyeter de groot) die werkloos langs zijn lichaam hangen (nr.4, pag. 9). De heren in de stad beschikten in hun garderobe over losse mouwen die men onder de bragoenen met veters of spelden aan de armgaten van hun wambuis kon bevestigen. Soms hechtte men de mouwen alleen aan de achterzijde in de gaten vast en liet ze dan voor de sier neerhangen. Dit is wat we waarschijnlijk ook bij *Pyeter de groot* zien. Enige flair kan hem niet ontzegd worden.

Nu we de gevelsteen en de prent van Visscher goed hebben bekeken dringen de volgende vragen zich op:

1. Wat hebben de Rogstekers te maken met Haarlem en de textielnijverheid?
2. Waarom staan er mensen op die verschillende sociale klassen en gezindten vertegenwoordigen?
3. Waarom staan er mensen in Hollandse klederdracht rondom een rog in een landschap bij Weert?

Als we deze vragen goed willen beantwoorden, is het handig eerst wat meer grip te krijgen op het leven in die tijd. Wat gebeurde er in het westen van het land (Haarlem)? En wat in het zuiden (incl. Weert)? Hoe verdienden mensen hun brood? En hoe gingen ze met elkaar om?

4. Extra kennis is behulpzaam

Daarom nu eerst een stuk algemene kennis over politiek, godsdienst en maatschappij. En over de economie, met name de **textielnijverheid**. De kennis is niet strikt noodzakelijk, maar werpt in de *volgende aflevering* zijn vruchten voor u af.

Politiek en maatschappij

We beginnen in het jaar 1566, het revolutionaire jaar van de beeldenstorm. In Haarlem broeide die revolutie niet. Protestantse ideeën hadden in de stad geen vaste voet gekregen. Zodra de berichten over de beeldenstorm vanuit het zuiden de stad bereikten, nam het bestuur maatregelen om de Haarlemse kerken te beschermen. Haarlem heeft in 1566 geen beeldenstorm gekend.

Het stadsbestuur bleef koningsgezind en conformeerde zich aan Brussel. Vanwege het schrikbewind van de hertog van Alva groeide echter de afkeer onder de bevolking. In de zomer van 1572 kreeg Haarlem een stadsbestuur dat in meerderheid voor de Opstand was. In datzelfde jaar zette Alva een strafexpeditie door de Nederlanden op touw. In december stonden de troepen voor Haarlem en eisten de overgave.

Tijdens de onderhandelingen werd door aanhangers van Oranje in de stad een coup gepleegd. Het nieuwe bestuur bereidde zich voor op een belegering.

De Haarlemmers hielden zeven maanden stand, maar raakten door hun voedselvoorraden heen. Nieuwe onderhandelingen leidden tot een capitulatie op 13 juli 1573. Verzetsstrijders werden terechtgesteld. Uit strategische overwegingen spaarde Alva de Haarlemse burgerij voor plundering om zo andere steden minder afkerig te maken en zich opnieuw onder de koning te schikken.

De Spaanse bezetting van de stad duurde ruim drie jaar. Een moeilijke tijd voor de Haarlemmers. De belegering had veel schade veroorzaakt en het leven in de stad ontwricht. Een herstel werd door handelsblokkades belemmerd, omdat vrijwel alle steden in Holland (behalve Amsterdam) zich bij Oranje hadden aangesloten. Zelfs de toevoer van levensmiddelen stond onder druk. De prijzen schoten omhoog.

Ondertussen sloegen de Spaanse troepen elders in het land vanwege achterstallige soldij steeds meer aan het muiten. De plundering van Antwerpen in oktober 1576 (*Spaanse Furie*) deed de emmer overlopen. Er ontstond een grote politieke eensgezindheid: alle Spaanse troepen dienden de Nederlanden te verlaten. Dit werd vastgelegd in de *Pacificatie van Gent* (8 november 1576).

Het nieuws zal in Haarlem minder uitbundig zijn ontvangen dan elders. Op 23 oktober had een rampzalige brand een vijfde deel van de stad in de as gelegd. Maar de Spaanse troepen trokken zich terug. Nu ging Haarlem definitief over tot de kant van Oranje en kwam er als enige stad in Holland een godsdienstvrijheid tot stand. In het nieuwe stadsbestuur zaten calvinisten en katholieken naast elkaar. Enkele incidenten in de stad konden de bestuurlijke verdraagzaamheid niet verstoren.

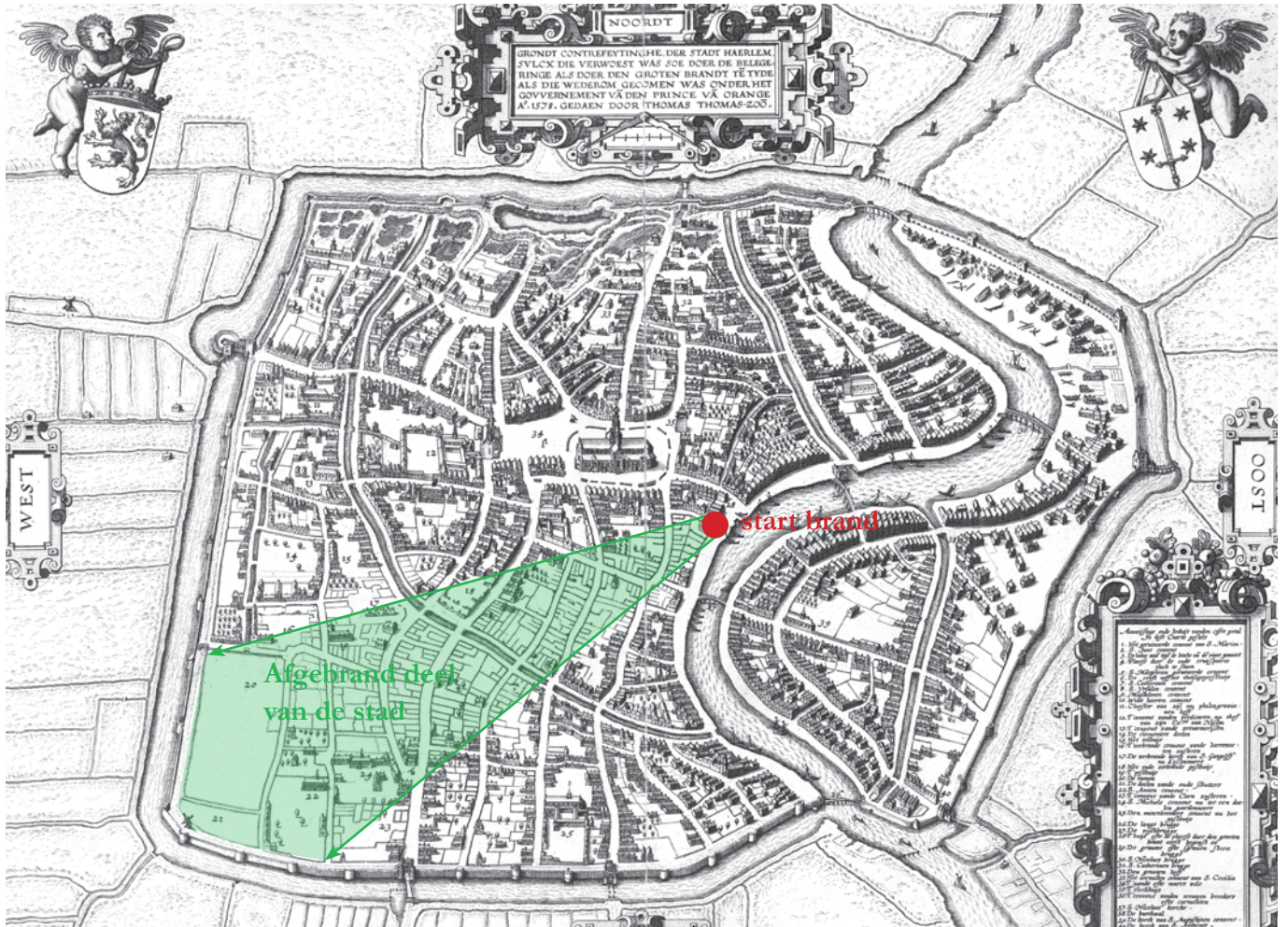
Aan deze situatie kwam een eind nadat de opstandige Staten in 1581 Philips II niet meer als hun vorst erkenden (*Plakkaat van Verlatinghe*). Nu raakte ook in Haarlem de katholieke eredienst verboden en werden bezittingen van kerken en kloosters in beslag genomen. Ze werden aan de stad toegekend als vergoeding voor de oorlogsschade en stimulans voor de wederopbouw.

Hoe anders verliep het proces in de belangrijkste steden in de zuidelijke Nederlanden. Al vanaf 1577 werden de stadsbesturen van Antwerpen, Gent en Brussel door calvinisten gedomineerd. In de jaren daarna zouden zij zich steeds feller en onverdraagzamer naar andersgezinden opstellen.

Deze steden onder calvinistisch bewind hielden stand totdat ze in 1584 en 85 werden veroverd door Alexander Farnese, de latere hertog van Parma. Bij de capitulatie van Antwerpen was bepaald dat voortaan alleen de katholieke godsdienst werd toegestaan. Burgers konden terugkeren naar de katholieke kerk. Zo niet diende men de stad binnen vier jaar te verlaten. Daarbij mocht men het onroerend goed verkopen (of verhuren) en geld en goederen meenemen.

Het leidde tot een gigantische uittocht. Tienduizenden inwoners trokken weg uit de zuidelijke Nederlanden.

plattegrond Haarlem met stadsbrand 1576

Kansen in Haarlem

Vaak waren dit ondernemende mensen, zoals kooplieden en geschoolde ambachtslui. Het stadsbestuur probeerde hen naar Haarlem te lokken met vestigingspremies en fiscale voordelen.

Zo werd bijvoorbeeld op 27 mei 1577 een overeenkomst gesloten met Jan Henrixsz, een deken- of saaiwever uit Duffel. Als hij zich in Haarlem zou vestigen, zou hij over een periode van zes jaar een vergoeding van 72 gulden ontvangen.¹² Er werden zelfs agenten op pad gestuurd om vluchtelingen in te lichten over de mogelijkheden in Haarlem.

In het begin kwamen veel migranten uit de regio rondom Kortrijk en Roeselare in West-Vlaanderen. De meeste van hen waren wevers. Niet verrassend want in deze regio werkten veel mensen in de **textielnijverheid**. Bovendien waren het vaak overtuigde doopsgezinden of felle calvinisten. Niet voor niets was de beeldenstorm hier begonnen. Nu trok meer dan de helft van de bevolking weg. Velen met Leiden of Haarlem als bestemming.

Ook Leiden wilde de textielwerkers graag naar hun stad halen. Er ontstond zelfs een concurrentiestrijd. In 1597

werden acht wevers van bombazijnen stoffen uit Poperinge (West-Vlaanderen) aangemoedigd om voor 1200 gulden van Leiden naar Haarlem te komen.¹³ Een andere keer waren de rollen omgedraaid en trok Leiden aan het langste eind.

Beide Hollandse steden waren gebrand op het opnemen van de uitgeweken Vlamingen. De textielnijverheid had in Vlaanderen voor veel welvaart gezorgd. De weefsels uit de Westhoek waren van hoge kwaliteit en werden door heel Europa verhandeld. Nu brachten de wevers veel vakkennis mee over het fabriceren van deze dure producten. In hun kielzog volgden de timmerlui die de speciale weefgetouwen konden maken. In feite was sprake van een *verplaatsing van een complete industrie*.

Na de val van Antwerpen en Gent kwam ook de uittocht uit die steden op gang. De migratie bereikte een hoogtepunt in de jaren tussen 1585 en 95, maar zou ook daarna blijven aanhouden. In 1622 telde Haarlem 40.000 inwoners, een ruime verdubbeling ten opzichte van 1572. Het *merendeel werkte in de textielindustrie*. En meer dan de helft bestond uit vluchtelingen uit de zuidelijke Nederlanden.

Lakense stof

smouten

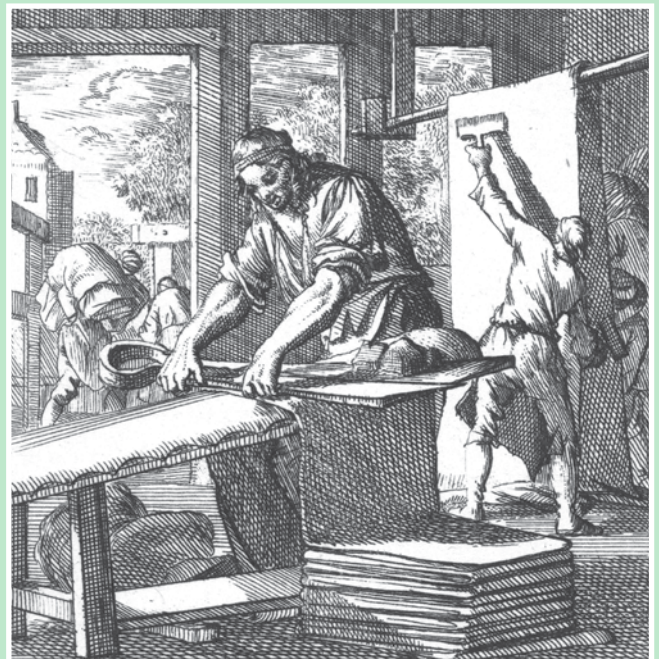
vlaken

Het ploten en kammen, Isaac van Swanenburg (1594-6)

Tegenwoordig denken we bij een laken aan beddengoed van katoen. Maar in de 17e eeuw lag dit anders. Lakense stof was gemaakt van **wol**. Met het wollen garen werd een doek *geweven* en vervolgens *vervilt*. Voordeel van deze dubbele bewerking is dat lakense stof *warm, sterk en waterafstotend* is. In de 17e eeuw was het een luxe product waar met name bovenkleding en mantels van werden gemaakt.

Het productieproces omvatte verschillende fases. Van ruwe wol spinde men eerst lange draden. Een **wever** spande het garen op zijn weefgetouw en maakte een doek van 5 el breed en 50 el lang (3,5 x 35 m). Daarna bewerkte een **volder** (of voller) het weefsel om de vezels dichter op elkaar te krijgen en zo te vervilten. In grote kuipen met water, urine, volaarde en zeep stampten ze langdurig met hun voeten op het laken. De stof ging krimpen. Het gevulde laken werd daarna op stellages (ramen)

De droogscheerder, naar J. Luyken (1694)

gespannen om weer opgerekt te worden. Na het krimpen en oprekken kreeg een laken de standaardmaat van 3,5 bij 42 el (2,5 x 29,3 m). Vervolgens werd het laken geruwd. De haartjes werden in één richting geborsteld. De stof werd soepeler en kreeg meer volume. Nu kon er kleding van worden gemaakt.

Of het werd nog geschoren. Een **droogscheerder** haalde de pluusjes met grote scharen weg, zodat er een glad laken ontstond. Een glanzend zwart laken was de grondstof voor de duurste kleding.

Het hele proces noemde men de **lakenbereiding**. Voor sommigen was het werk niet zo fris. Anderen waren ambachtelijk geschoold in een specialisatie. Het lijkt erop dat *sommige stappen in het proces* van belang zijn voor het begrip **rogsteken**. Dit komt in de volgende aflevering aan bod.

Willem van Heythuysen, Frans Hals (c.1625)

Het vollen en verven, Isaac van Swanenburg (1594-6)

Laken uit Weert

De **textielnijverheid** is voor Weert lange tijd (1400-1700) met wisselend succes een inkomstenbron geweest.¹⁴ In West-Vlaanderen lag de nadruk op hoogwaardige weefsels gemaakt van Engelse wol. In Weert richtte men zich op de fabricage van *grauw laken* dat lager van kwaliteit en goedkoper was. De wol was afkomstig van schapen die op het platteland rondom Weert werden gehouden. Sterker nog, het *wolambacht* (het gilde) in Weert verplichtte de wevers alleen wol van eigen bodem te gebruiken.

Het Weerter laken werd naar alle windstreken uitgevoerd. Het meest naar Antwerpen en Bergen op Zoom. De Weertenaren beschikten over een eigen lakenhal in beide steden. In 1490 werd het grauw laken van Weert in Antwerpen als een van de drie belangrijkste 'buytenlakenen' verhandeld.¹⁵ Vanwege de lage prijs was het goed in staat zich naast het kostbare Engelse en Vlaams laken te handhaven.

In het ambachtsboek stond vermeld aan welke eisen het laken moest voldoen. De werkmeesters (keurmeesters) controleerden de herkomst van de wol en de kwaliteit van het laken. Als dit akkoord was, bevestigden zij een merkplaatje aan het product.

Na 1550 verzwakte de economie in de Nederlanden. Mislukte graanoogsten en de zeer strenge winter van 1565-66 leidden tot hongersnood en ziekten. Maria Luyten, een kloosterzuster in Weert, heeft veel gebeurtenissen uit deze jaren opgeschreven.

Zo schreef zij dat in 1566 een groot tumult in het wolambacht had plaats gevonden. 'Want sommige, die niet veel te verliezen hadden, hebben de wapens en zegels van de stad nagemaakt (*nijtgeprint*) en zelf aan hun lakens gehangen'.¹⁶

Pijnlijke represailles

Eerder dat jaar trok de beeldenstorm een spoor van vernieling vanuit de Westhoek van Vlaanderen door de Nederlanden. Op 10 augustus 1566 sloeg in Steenvoorde de vlam in de pan. Daarna werd in veel plaatsen de inventaris van kerken en kloosters kort en klein geslagen. Op 20 augustus bereikte de beeldenstorm Antwerpen. Op 22 augustus Breda en 's-Hertogenbosch. Daarna ging het over de rivieren naar Holland, maar ook via Eindhoven en Helmond (25 augustus) naar Weert.

Beeldenstorm (1566)

Maria Luyten schreef: 'zij joegen de Minderbroeders uit hun klooster en gaven aan sommigen die het begeerden een wereldlijk habijt. Op 27 augustus 's avonds om 10 uur begonnen zij het klooster in stukken te slaan en te smijten'. De zusters zaten de hele nacht met angst en beven te wachten totdat de beeldenstormers ook naar hun klooster zouden komen. Maar pas om 3 uur 's nachts waren ze bij de paters klaar en 'zeer vermoeid zijnde van het slaan en breken, en omdat zij ook hun hamers en instrumenten zo aan stukken hadden geslagen en gebroken' zouden ze die nacht wegblijven.¹⁷

Het stadsbestuur ondernam niets tegen het geweld. Het gezag berustte bij Philips de Montmorency, de graaf van Horn, die in Weert zijn thuisbasis had. Het graafschap Horn viel bij de troonsafstand van Karel V niet onder het gebied van zijn zoon Philips II (de Spaanse Nederlanden). Het hoorde bij het deel onder de Duitse keizer (de broer van Karel V).¹⁸ Formeel was de graaf een onderdaan van de Duitse keizer. In de praktijk voerde hij veel diensten uit in opdracht van de Spaanse koning. De koning was zogezegd zijn 'werkgever'.

Graaf Philips was in Brussel toen de stormers in Weert te keer gingen. Hij nam een nieuwe 'klus' op zich om in Doornik de situatie onder controle te krijgen. Bij zijn afwezigheid traden zoals gewoonlijk zijn moeder en zijn echtgenote op als plaatsvervaarders. Beide vrouwen waren gereformeerd en hielden zich bij de beeldenstorm afzijdig.

Na zijn thuiskomst liet graaf Philips de schade herstellen. Maar de koning was als zijn werkgever zeer ontevreden. Hij zag hem al langere tijd samen met de prins van Oranje en de graaf van Egmont als de aanstichters van de rebellie. Oranje wist tijdig naar het Duitse rijk te ontkomen. De graven van Egmont en Horn werden gearresteerd en op 5 juni 1568 op de Grote Markt in Brussel onthoofd.

Dit laatste geldt als het formele begin van de Opstand. Maar in feite waren de onlusten al twee jaar daarvoor begonnen. Het mondde uit in een strijd die tachtig jaar zou duren en die grotendeels in de zuidelijke Nederlanden werd uitgevochten. Het oorlogsgeweld en de neergang van de economie leidden ertoe dat steeds meer mensen wegtrokken.

Ondanks dat de economie kromp, bleef een zekere vraag bestaan naar het aantrekkelijk geprijsde Weerter laken. En de keurmeesters van het wolambacht bleven er op toezien dat de wol van eigen bodem kwam. Het leverde soms netelige kwesties op.

Op 16 december 1570 klaagden de zes keurmeesters waaronder *Jan van Heythuysen* en *Dirck van Heuvel* een zekere Gerit Gijsen aan, omdat hij ondeugdelijke wol in de stad had gebracht. Zij eisten dat de wol (of 'quaeden stoff') zou worden verbrand en de dader beboet. Als verweer

voerde Gerit aan dat hij uit armoede had gehandeld. De schepbank besliste dat men de wol 'zeven mijl wijd uit Weert zou voeren en gerechtelijk bericht zou brengen waar dat ze gebleven was'.¹⁹

Achteraf bleek de wol nog steeds in Weert te liggen. Nu werd de stof alsnog verbrand en kreeg Gerit een boete van 60 stuivers.

Zeven jaar later stond Gerit opnieuw voor het gerecht voor eenzelfde vergrijp. Hij gaf toe bij het fabriceren van zijn Weerter laken 15 pond wol uit Roermond, 19 pond uit Den Bosch en 20 pond grauwe wol te hebben gebruikt die hij niet aan de keurmeesters had laten zien. Nu kwam hij er minder genadig vanaf.

De schepbank besliste dat de wol zou worden verbrand en dat men 'Gerit Gijsen een uur lang op het blok zou stellen en hem tot exempel van alle anderen zijn rechteroor zou afsnijden en ten eeuwigen dage uit het land van Weert verbannen'.²⁰

Eindbestemming Haarlem

Na de executie van graaf Philips confisqueerde de koning zijn bezittingen. Nu viel Weert binnen de jurisdictie van de Bloedraad (*Raad van Beroerten*) die Alva in de Spaanse Nederlanden had ingesteld. Het zorgde voor onzekerheid bij de gereformeerden en bij degenen die zich niet zo recht in de leer hadden gedragen.

Mensen vertrokken en belandden voor een deel in Goch in het hertogdom Kleef. Goch was een toevluchtsoord voor meer families die vanwege godsdienstredenen uit de Nederlanden waren gevlucht. Weliswaar was er vrijheid van godsdienst, maar veilig zou het niet blijven. Een aantal Weertenaren kwam via Goch vroeg of laat in Haarlem terecht. Hierbij ook leden van de families *van Heythuysen* en *van (den) Heuvel*. In de volgende aflevering zullen we zien dat zij in Haarlem een opvallende rol gaan spelen.

In de halve eeuw die volgde verdubbelde het aantal inwoners in Haarlem. De economie bloeide op; er brak een Gouden

Eeuw aan. Voor de meeste mensen was dit niet weggelegd. Een beperkt aantal wist wel tot grote rijkdom te komen.

Tegelijk met de groei werd Haarlem een stad met verschillende gezichten. De nieuwkomers weken af van de bestaande bevolking in taal, kleding en levensstijl. Het werd ook een stad met verschillende gezindten. Rond 1620 was 20% gereformeerd, 14% doopsgezind en 12% katholiek. De Waalse kerk en lutheranen omvatten ieder ongeveer 2%. Anderen wilden zich niet zo sterk binden en aan de tucht van het lidmaatschap van een kerk onderwerpen.²¹

Zo was (ook toen) de vorming van een leefbare gemeenschap een issue. Aan de ene kant was er vooruitgang door samenwerking en een besef van wederzijdse afhankelijkheid. Aan de andere kant ontstond door sociale verschillen en gescheiden leefwerelden een voedingsbodem voor *onbehagen, afgunst en ergernis*. Maar ook voor *humor en satire*.

Tegen dit decor komen de **Rogstekers** op het toneel. (In de volgende aflevering).

Jacques Verstraelen

Eind oktober bereikte ons het verontrustend bericht dat Jacques was getroffen door een hartstilstand. Hij is daarna niet meer bij kennis gekomen en op 26 oktober overleden.

We zullen hem herinneren als een gepassioneerd onderzoeker en een hartelijke man met oprechte belangstelling in andere mensen en altijd bereid om te helpen.

Ondanks zijn leeftijd was hij energiek en ontzettend scherp van geest. Op de 13e oktober deed hij nog vol overgave mee aan de discussie in de bieb als bezorgde opa die zijn kleinkinderen (en de jeugd in het algemeen) aan het lezen wilde krijgen. Het typeert de opa en de leraar die hij was, een rol die hij met verve tegelijk kon spelen.

Zo ontdekte ik pas na zijn overlijden dat hij voor meer mensen dan ik al vermoedde een vraagbaak bij het ontcijferen van oude handschriften en van teksten in Latijn is geweest. Hij deed het allemaal, ogenschijnlijk zonder vermoeienis, en hij deelde zijn kennis graag. Ook mij heeft hij fantastisch geholpen en ik ben hem veel dank verschuldigd.

Jacques was een van de grootste fans van SteekSpel, vanaf het eerste uur. Elke aflevering bracht ik met alle plezier bij hem aan huis. Dit voorjaar had ik hem verteld van mijn vermoeden dat we de oorsprong van het verhaal over de Rogstekers in Haarlem moeten zoeken. Deze gedachtegang interesseerde hem zeer en hij verheugde zich bij voorbaat op de publicatie daarvan. Jammer genoeg hebben we het verhaal over Haarlem niet op tijd af kunnen krijgen.

We zullen zijn enthousiaste belangstelling en adviezen erg missen.

Erik Werps

Cadeautip

SteekSpel
in boekvorm
nr. 1 t/m 6
voor slechts
€ 10,-

- gelimiteerde oplage
- gratis bezorgd in Nederland
- vóór 10 december besteld uiterlijk 23 december bezorgd
- vanaf 20 december voor € 15,-
- **bestellen?** info@steekspel.eu

Getoonde afbeeldingen:

- p.1: *Willem van Heythuysen* (fragment), Frans Hals (c.1625), Alte Pinakothek, München, bpk / Bayerische Staatsgemäldesammlungen.
- p.2: gevelsteen Rogstekers, E. Werps (2017).
- p.2: gevelsteen Rogstekers, J. Hoeben (1961).
- p.4: *Jan ter Gouw*, A.G. Steelink, Rijksmuseum Amsterdam.
- p.4: *Rogstekers van Weert*, G. van Arkel (1894), p.77.
- p.6: *Rogstekers van Weert*, anoniem, uitg. C.J. Visscher (c.1610-35), Rijksmuseum Amsterdam.
- p.9: kaart van *Haarlem* met schade door belegering en stadsbrand (1576), Th. Thomasz (1578), uitg. J. van Doetecum (1590), Noord-Hollands archief, Haarlem.
- p.10: *Het ploten en kammen*, Isaac Claesz. van Swanenburg (1594-6), Museum De Lakenhal, Leiden.
- p.10: *De Droogscheerder*, naar Jan Luyken, Caspar Luyken (1694), Rijksmuseum Amsterdam.
- p.11: *Willem van Heythuysen* (fragment), Frans Hals (c.1625), Alte Pinakothek, München, bpk / Bayerische Staatsgemäldesammlungen.

Noten, geraadpleegde bronnen en literatuur:

- 1 Ter Gouw, J., *De Oude Tijd* (1873), p.219-20. Jan ter Gouw was de redacteur van een bijdrage van Cornelis Gonnet.
- 2 Allan, F., *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem* d1 (1874), p.213. In deze stilistisch licht verbeterde versie was Francis Allan de redacteur van een bijdrage van Cornelis Gonnet.
- 3 Bottelier, Th., van Graafeiland, P., *Gevelstenen van Haarlem* (1994), p.88.
- 4, 5 Allan, F., *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem* d1 (1874), p.240.
- 6 Adriaenssen, L., *database Haarlem* (z.j.), op: www.leoadriaenssen.nl, p.131-2, 268-9.
- 7 Van Oosten de Bruyn, G.W., *De stad Haarlem en baare geschiedenissen* (1765), p.72.
- 8 Allan, F., *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem* d1 (1874), p.240.
- 9 Noord-Hollands archief Haarlem, toegang 3111, ORA Haarlem, inv. 76.83, f.175 e.v. (3 mei 1679).
- 10 Van Arkel, G., Weissman, A.W., *Noord-Hollandsche oudheden* d2.1 (1894), p.77.

Colofon

SteekSpel© is een uitgave van
Stichting Historische Publicaties
jaargang 1, nummer 5
Weert, november 2017
ISSN: 2543-2117
www.steekspel.eu

Redactie: Erik Werps
Ontwerp en opmaak: Rob van de Meulenhof
Druk: Bullseye Publishing, Weert
Verkoop (hard copy versie):

- Bruna, Markt 11-13, Weert
- Bullseye Publishing, Maaspoort 24, Weert
- Jeroen Bosch Art Center, 's-Hertogenbosch

SteekSpel nr.5 kwam mede tot stand met hulp van dr. Pieter Biesboer, Alexander de Bruin, Hans van Felius, Peter van Graafeiland, Louis Mathijssen (allen Haarlem) en van Jacques Verstraelen (Weert), waarvoor hartelijk dank.

- p.11: *Het vollen en verven*, Isaac Claesz. van Swanenburg (1594-6), Museum De Lakenhal, Leiden.
- p.12: *Beeldstorming in de Nederlanden*, naar J. Buys, R. Vinkeles (1786), Rijksmuseum Amsterdam.
- p.16: *Schutters van de St. Jorisdoelen* (fragment), Frans Hals (1627), Frans Halsmuseum, Haarlem.

* zie de website voor meer informatie.

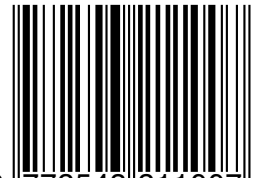
Literatuur in het algemeen:

- Biesboer, P., et al, *Vlamingen in Haarlem*, bijdragen van H. Rau en P. Biesboer (1996), p.8-27, p.35-60.
- Dorren, G., *Eenheid en verscheidenheid. De burgers van Haarlem in de Gouden Eeuw* (2001).
- Spaans, J., *Politieke verandering en bestuurlijke cultuur in Haarlem 1572-78*, Bull. Werkgroep elites 9 (1989), p.38-51.

- 11 Van der Steur, J.A.G., *Oude gebouwen in Haarlem* (1907), p.51-2.
- 12 Rau, H., *Vlamingen in Haarlem* (1996), p.24.
- 13 Rau, H., *Vlamingen in Haarlem* (1996), p.25.
- 14 Weert was een stad met 5000 - 6000 inwoners, waarvan ruim 2000 binnen de wallen.
- 15 Monna, A.D.A., *De textielnijverheid in Weert*, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 15 (1970), p.33.
- 16 Creemers, Ch., *Kronijk uit het klooster Maria-Wijngaard te Weert 1442-1587*, Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg 12 (1875), p.177.
- 17 Creemers, Ch., *Kronijk*, PSHAL 12 (1875), p.168.
- 18 Vanaf 1564 diens zoon Maximiliaan II die toegelijker was naar protestanten.
- 19 Gemeente-archief Weert, ORW 119, f.111 e.v. (16 dec 1570).
- 20 Gemeente-archief Weert, ORW 123, f.75 e.v. (13 jul 1577).
- 21 Dorren, G., *Eenheid en verscheidenheid. De burgers van Haarlem in de Gouden Eeuw* (2001), p.131.

ISSN 2543-2117

9 772543 211007 >

www.steekspel.eu

Publishing
Agency
Events
Design
Media
Print & Press

*“We don't just publish books,
we publish dreams ...”*

Maaspoort 24 | 6001 BP Weert | T +31 (0)495 - 76 90 55
www.bullseyepublishing.nl | www.bullseyeshop.nl